

Om skydd av de maritima kulturcentra

Det maritima kulturlandskapets lämningar består inte bara av vrak under vattnet. Dock är det bara vraken under vattnet som uttalat är skyddade av fornminneslagen, ett glapp som egentligen inte täcker t ex dem som sedermera, genom landhöjningen, hamnat på landbacken. Detta borde åtgärdas!

Men det är själva vraket som är utgångspunkten under vattnet. Föremål, såväl enstaka som anhopningar, lagerbildningar, som kan misstänkas häröra från ett närbeläget vrak skall självfallet hamna under samma bestämmelse. Lagen tillämpas också så idag. Men var går egentligen gränsen? Vad skall räknas till vraket, vad faller utanför?

Ovan vattnet är fornlämningarna i princip skyddade. Men i maritim miljö är inventeringsarbetet föga utvecklat och fordrar en kraftfull framtida satsning. Riksantikvarieämbetet är uppenbarligen nu medvetet om detta inför t ex de inventeringar som 1981 planeras vid Norrlandskusten. Undertecknad har nu i flera sammanhang(1977 o s v)påpekat vikten av att inventeringsarbetet vid kusten bedrivs såväl under som över vattnet. Och detta beror inte bara på landhöjningens så karakteristiska effekter i norra Europa. En totalbild av det maritima arvet är minst lika viktig i andra områden. Det maritima kulturlandskapet måste betraktas som en enhet. Ämnesområdet marin eller maritim arkeologi omfattar "vår äldre maritima kultur i arkeologisk belysning(Cederlund 1980)."

Om fyndplatser för tidigmedeltida vrak i Skandinavien skriver senast Crumlin-Pedersen m fl(1980): "The majority of these wrecks were found in places, which could be described as natural harbours, often with indications of contemporary shore-based activities next to the wreck." Om olika element i landskapet utifrån ett maritimt perspektiv ger samme författare en viktig sammanställning i exemplet Røskilde fjord(Crumlin-Pedersen 1978).

Vid den inventering som undertecknad bedrivit längs kusten från Haparanda till Stockholms skärgård har närmare 4.000 i huvudsak undervattensarkeologiska objekt kunnat utpekats. I dagsläget är det inte realistiskt att räkna detta antal som närmare 20 % av det totala antalet fornlämningar. Båda basinventeringarna är ju preliminära.

I detta material avtecknar sig i analysen ett drygt hundratal förtätningar. Det rör sig om s k maritima kulturcentra, en term som uppkommit i våra diskussioner på Sjöhistoriska museet.

Ett maritimt kulturlandskap utmärker sig för en mångsidig uppsättning kulturlämningar av maritimt ursprung: såväl sjöfart, handel, fiske, lotseri som säljakt och fågelfångst har satt sina spår. Fig 1 sammanfattar

bilden av ett maritimt kulturcentrum vid Sveriges östersjökust. Troligt är att det förhåller sig likartat i andra delar av i varje Fall Skandinavien/Finland.

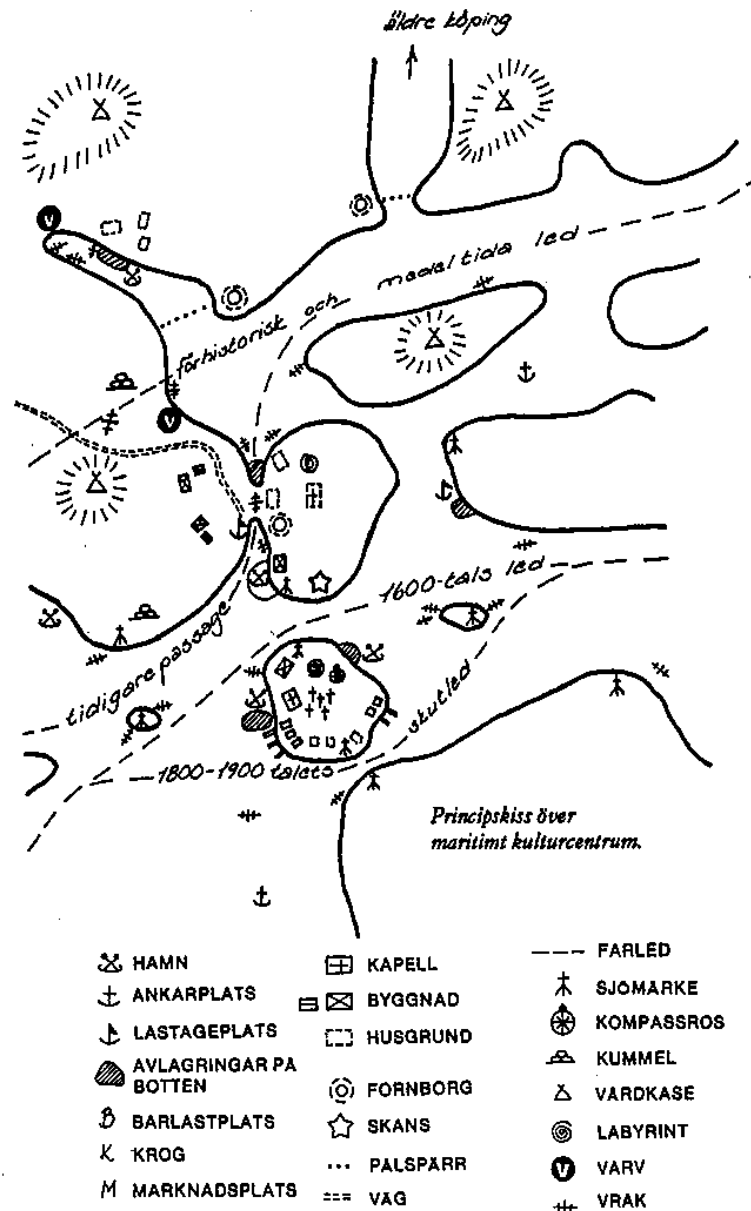

FIG 1.
Skellefteå
museum
1980

Som synes ingår många olika element, såväl över som under vattnet. Utsträckningen i rummet kan vara tämligen omfattande, upp till ett par sjömil. Genom landhöjningen och utvecklingen av fartygens djupgående m m har dessa centra även blivit kronologiskt skiktade, d v s det finns flera äldre (rodd)leder närmare landet och de yngre, längre ut, lämpar sig bättre för segling. Därför kan man även skilja på de element som grupperar sig längs de olikåldriga farlederna och hamnarna. Det är möjligt att teckna utvecklingen genom tiderna. Åldern antyds bl a av ort-

namnen- som även ger fingervisningar på aktiviteter som inte lämnat synliga lämningar- och av de omfattande kulturlager som efter hand utbildats på bottnarna, ibland även i land- där de är sämre bevarade. Men i uppgrundade hamngölar finns ännu i gyttnan bevarat åtskilligt organiskt material(Drakön i Hälsingland med flera exempel): båtrestor, bryggor/pålningar, tunnor, nät m m(Huggert s 76).

I dag finns för dessa centra inget särskilt skydd. Under tecknad förslår här att de skall gränslinjebestämmas som sammanhängande kulturlandskapsrester eller som fornlämningar.

De maritima kulturcentra hyser praktiskt taget undantagslöst vrak och vrakrester på bottnarna eller i land. Det skulle i och för sig innebära att de delvis redan faller under fornminneslagen. Men det är viktigt att principiellt markera betydelsen av de kulturlager som avsatts mellan vraken.

Dessa kulturlager är av en omfattning som man vanligtvis har svårt att föreställa sig utan dykerfarenhet. Man kan mycket väl jämföra dem med boplatslager på land(Lundborg 1980 anser att även vraken hör dit). Och för boplatsrester finns klara bestämmelser i lagen.

Det är viktigt att påpeka att man vid en sådan gränsdragning för skydd skulle dra in även fiskelägen och varvsplatser, två kategorier som tidigare inte behandlats alls eller i varje fall högst styvmoderligt.

Och vad skulle man då vinna med en fornminnesförklaring? Det viktigaste är givetvis att finna ett sätt att påverka beslutsfattare i den maritima sfären, att se till att de fornminnesvårdande myndigheterna på så sätt får resurser att arbeta med dessa centra. Men också att direkt hindra exploatering utan undersökning. Förslaget är däremot inte direkt riktat mot sportdykare, som har omtyckta plockställen i dessa centra. Den påverkan som de åstadkommit är för det mesta försumbar. Men inte överallt! Och seriösa sportdykare har allt att vinna av ett reglerat samarbete med lokala instanser(då tar vi för givet att de här ärendena handhas av länsstyrelserna). På så sätt måste de även ges stöd och resurser av myndigheterna. Kanske blir det då mera fart på utbildningen?

Kulturlager i naturhamnar, en av flera kategorier bland de maritima kulturcentra, har vid ett litet fåtal fall undersökts. De första vetenskapligt ledda undersökningarna utfördes mig veterligen i Finland av Peter Norman(Norman 1979)för Sjöhistoriska byrån i Helsingfors. Det gällde den s k Gäddtarmen utanför Hangöudd. I Stockholms skärgård är den s k Djurhamnen känd som en mycket rik fyndplats(Cederlund/Lövstrand 1969 s 74 se fig 2).

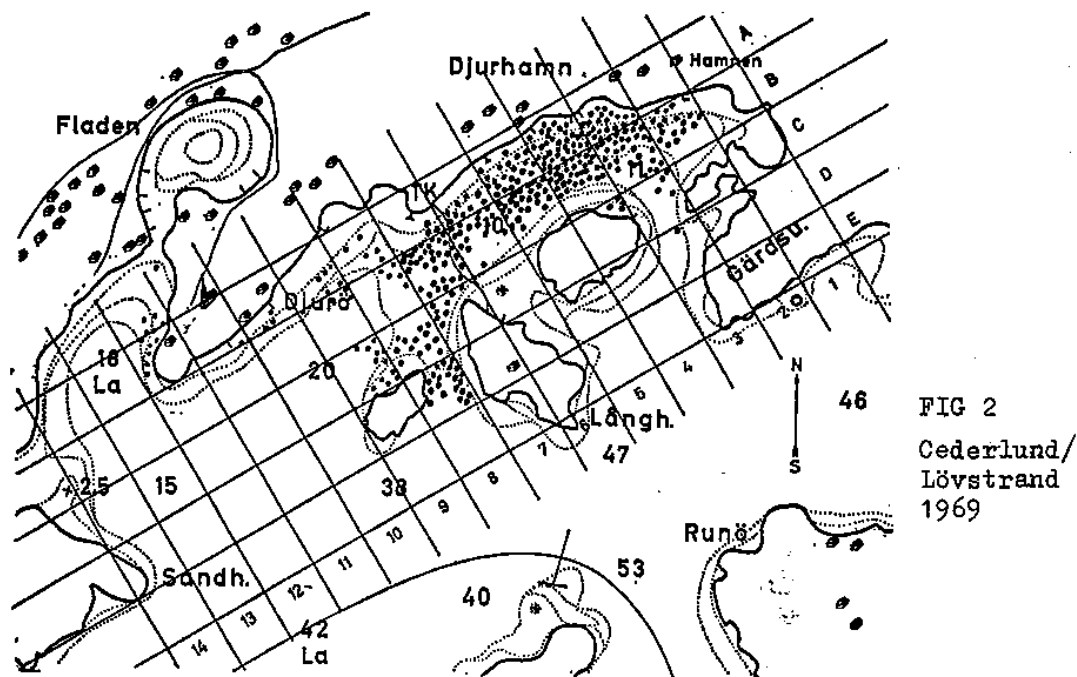

Fig. 28. En utbredningskarta över fynden i naturhamnen Djurhamn visar att fyndtätheten var störst utanför den strand där en krog för sjöfarande låg från 1700-talet fram till 1800-talets slut (ruta A 4). Den äldsta krogen låg vid kapellet (A 11). Där var fynden egendomligt nog betydligt färre. I viken vid ruta B 1 borde också många föremål ha påträffats. Där låg nämligen under lång tid en lastageplats. Fyndfattigheten på dessa två platser kan emellertid åtminstone delvis förklaras av att botten utanför den äldre krogen liksom vid lastageplatsen består av mjuk dy. Föremål med en viss tyngd har sjunkit ned och dolts i dyn. Detta förhållande gäller även för det fyndtomma området söder om kapellet. Av motsvarande skäl är fynden många i sundet väster om Långholmen (D 8). Där består botten av berg.

I Bohuslän har 1980 de s k Hamnholmarnas naturhamn nyligen undersökts av en sportdykarklubb från Örebro, under Sjöfartsmuseets i Göteborg över inseende (Lisberg Jensen 1980/1981).

Det är i linje med Meddelandens allmänna politik att vårt första temanummer 1979 ägnades just hamnarna!

Vid inventeringar borde i framtiden de landbundna fornlämningarna sammanställas med dem som påträffats under vatten, för att de ömsesidigt skall ge fingervisningar om var våra äldre maritima kulturcentra ligger. Stor vikt måste därvid läggas vid ortnamnen. Om fornlämningar och/eller ortnamn av hög maritim dignitet finns på platsen finns stora möjligheter för besläktade fynd ute i vattnet. Omvänt kan vrakförekomst och kulturlager på bottenarna peka på fornlämningsområden på land.

Det betyder att nummer ett i förslagets prioritetsordning är inventering, inventering och åter inventering. Den som inbillar sig att man därvid kan förbigå muntlig tradition har missat orsaken till att det just nu är mera bråttom än någonsin i vår historia. I det avseendet är det försent om fem år!

Preliminärt kan nämnas att hela den svenska östkusten har kunnat utpekade minst 200 aktuella maritima kulturcentra, varav alltså hälften från

Stockholms norra skärgård och norrut. Vid fortsatt analys kommer sannolikt antalet väsentligt att utökas.

Dessa preliminärt utpekade maritima kulturcentra kommer att tas upp i en senare kartöversikt i Meddelanden.

Christer Westerdahl
Örnsköldsvik

Referenser:

- Cederlund, Carl-Olof/Lövstrand, Sten: 1969. Arkeologi under vatten. Stockholm.
- Cederlund, Carl-Olof: 1980. Marinarkeologin i Sverige-mål och metoder. Medd/MAS 1/årg 3 1980. Stockholm.
- Crumlin-Pedersen, Ole: 1978. Søvejen til Roskilde. Historisk Årbog for Roskilde amt, Roskilde. 1980. (m flera medförf) Kyholm 78. IJNA 9/3 1980. London.
- Huggert, Anders: 1978. S:t Olofs hamn på Drakön, Kyzkesviken i Ulträ och Jungfruhamn på Bjurön. Studier i norrländsk forntid. Umeå.
- Lisberg-Jensen, Ole: 1980. Hamnholmen- en planerad hamnundersökning. Medd/MAS 1/årg 3 1980. Stockholm
1981. Undersökningen av Hamnholmarna. Medd/MAS 1/årg 4 1981. Stockholm.
- Lundborg, Lennart: 1979. Ett medeltida skeppsvrak i Nissans delta. Halland 1979. Halmstad.
- Norman, Peter: 1979. Hamnarkeologi-Gäddtarmen. Medd/MAS nr 2/årg 2 1979. Stockholm.
1980. Reflexioner över ett marinarkeologiskt projekt, med utgångspunkt från en fornminnesinventering. Fornvännen 1980/2. Stockholm
- Westerdahl, Christer: 1977. Inventering av muntliga uppgifter. Fornvännen 1976/3-4. Stockholm.
1978. Marinarkeologisk inventering, uppsats i arkeologi, Stockholm.
1978. Medeltida sjöleder och ortnamn. Tjustbygd-en. Västervik.
1980. Något om äldre maritim kultur. Maritima kulturcentra i norra Västerbotten. Meddelanden från Skellefteå museum. Skellefteå
1980b. On oral traditions and place names. IJNA November 9/4. London.

